

CLARAS TALERASERI

DET FØRSTE FEMINISTISKE MANIFEST PÅ DANSK

■ MARIE LUND

Mathilde Fibigers brevroman *Tolv Breve* udløste, da den udkom under pseudonymet Clara Raphael i december 1850 (selv om der stod 1851 på titelbladet), en kort, heftig offentlig debat om kvinders status og manglende muligheder i samfundet.¹ Selv om kontroversen, Clara Raphael-fejden, gik i sig selv igen i løbet af maj 1851, gødede bogen og debatten jorden for de diskussioner om kvinders rettigheder, som tog fart 20 år senere i 1870'erne med det moderne gennembrud, Georg Brandes' oversættelse af J. S. Mills *The Subjection of Women* (1869) og etableringen af den danske kvindebevægelse med stiftelsen af Dansk Kvindesamfund 24. november 1871.

Da romanen udkom, var gifte og ugifte kvinders rettigheder, med undtagelse af enkers, de samme som børns. Den nyligt opnåede stemmeret gjaldt ikke for kvinder, som heller ikke havde muligheden for at bestemme over deres eget liv. Junigrundloven (1849) udelukkede de fleste fra politisk indflydelse – foruden kvinder og fattighjælpsmodtagere var også unge under 30, tyende og fremmede blandt de politisk umyndige. I den kontekst er Fibigers ideer radikale; inden for et år havde bogen udløst 25 debatindlæg i aviser og tidsskrifter, foruden fem pamfletter. Selv om bogen skabte kritik fra alle politiske lejre, vandt nogle af hendes tanker også genklang i tiden. N.F.S. Grundtvig anmeldte bogen positivt, mens den liberale avisredaktør Carl Ploug skrev, at Fibigers hjertesuk havde en vis berettigelse.²

Som Birgitte Possing skriver i bogen *Argumenter mod kvinder* (2018), udtrykker Mathilde Fibiger, "Danmarks første erklærede feminist," med bogen et brændende ønske om at få lov til at udvikle sit intellekt og sin egen personlighed.³ Jeg vil i det følgende foretage en retorisk analyse og kritik af dette første danske feministiske kampskrift, hvor jeg dels vil undersøge, hvordan *Clara Raphael: Tolv Breve* fungerer som manifest, dels se på manifestets konstituerende træk, bl.a. hvordan Clara Raphael i konkrete formuleringer, stil og æstetiske valg konstruerer en taleposition for kvinder som samfundsdebatører. Endelig vil jeg vurdere manifestets æstetiske udtryk i sammenhæng med genreens retoriske funktion og samtidens normer for kvinders muligheder for at ytre sig. Jeg vil indlede med at

---

1 Fibiger: *Tolv breve*.

2 Nun: *Women*; Busk-Jensen: "The First Manifesto"; Possing: *Argumenter*, 56.

3 Possing: *Argumenter*, 57.

ridse romanens handling og temaer op med fokus på den kritik, som Clara formulerer i dialog med tidens meningsdannere.

BREVE TIL TIDEN

Clara Raphael består af 12 breve fra Clara til hendes veninde Mathilde, skrevet i perioden 8. november 1848 til 7. juli 1849. Clara, som er forældreløs, er flyttet fra sin tante, som hun boede hos i København, og er blevet ansat på et gods på Lolland, hvor hun fungerer som huslærerinde for familiens to børn. I løbet af de første breve beskriver Clara sig selv om selvlært inden for litteratur, sprog og historie. Hun interesserer sig for politik, er glødende nationalliberal og fremhæver 21. marts 1848 som skelsættende i hendes liv: "Den 21de Marts oprandt et nyt Liv for mig. Jeg saae det danske Folk, som jeg kun kjendte fra Sagn og Sange, jeg hørte de Ord udtale, som fandt dybest Gjenklang i min Sjæl".⁴ Hvor denne dato nok vil være de færreste nutidige læsere bekendt, var den en national mærkedag i Fibi-gers samtid: det er dagen for det folkeoptog, hvor 15.000 personer gik til kongen, Frederik 7., og forlangte enevælden afskaffet til fordel for en fri forfatning. Den udløsende faktor for denne storstilede, politiske manifestation var en tale, som den nationalliberale leder Orla Lehmann holdt på Casino aftenen før, d. 20. marts 1848. Casino-talen opildnede de 2.500 fremmødte til hurtig handling, og næste formiddag blev en petition afleveret til kongen, som accepterede resolutionerne.⁵

Fibiger indskriver altså romanen i tidens nationale forestillinger om nationen og folket som en enhed, hvor folket består af frie og lige borgere. Inspireret af Lehmanns – og tidens – revolutionære ideer og handlekraftige retorik begiver Clara sig ud i livet som guvernante og børneopdrager. Claras drømme om national storhed indfris dog ikke i det åndeligt formørkede miljø på Lolland. I brevene til veninden beskriver Clara sine nye omgivelser med et hvast for blik de lokales småborgerlige interesser og deres snærende sociale omgangsformer. Hendes beskrivelse af den tomme konversation i stuerne er specifikt opmærksom på mænd, kvinder og deres indbyrdes roller. Clara beklager, at kvinder er udelukket fra åndelig beskæftigelse: "For første Gang i mit Liv føler jeg Sorg over at jeg ingen Mand er. Hvor fattigt og indholdsløst er ikke vort Liv imod deres? Er det med Rette at de halve Mennesker ere udelukkede fra al aandelig Beskjæftigelse?"⁶

Clara har blik for, at høflighedsformer og etiketter er med til at undertrykke kvinder, om end hun indrømmer, at hun selv har følt den forfængelige glæde ved selskabslivet og ladet sig smigre af mænds beundring:

4 Fibiger: *Tolv breve*, 18.

5 Dermed overgik Danmark til en styreform, kendetegnet ved en fri forfatning, og samtidig var Treårskrigen (1848-1850), en borgerkrig der handlede om placeringen af Slesvig og Holsten, en realitet. Se Nygaard: *Grundloven*; Lund: "Casinotale".

6 Fibiger: *Tolv breve*, 30-31.

Mine Tilbederes overfladiske Dannelse fik mig til at glemme det Intetsigende i deres Conversation; den tilsyneladende Ærbødighed, de viste, blendede mig, saa jeg ikke mærkede den Ringeagt, der laae i at de ikke holdt mig en bedre Underholdning værd, hvis det stod i deres Magt at byde mig den.⁷

Små 60 år tidligere påtalte også Mary Wollstonecraft i verdens første feministiske manifest, *A Vindication of the Rights of Woman* (1792), kvinders naivitet i forhold til at gøre sig til genstand for mænds beundring:

Exalted by their inferiority (this sounds like a contradiction), they constantly demand homage as women, though experience should teach them that the men who pride themselves upon paying this arbitrary insolent respect to the sex, with the most scrupulous exactness, are most inclined to tyrannize over, and despise, the very weakness they cherish.⁸

Som Wollstonecraft retter også Clara det kritiske blik mod kvinder selv, fordi de alt for villigt giver afkald på uafhængigheden: "Vor Forfængelighed gaar ud paa at behage Andre, og det gjør os afhængige."⁹ Wollstonecraft sammenligner vittigt (og med reference til Matthæus evangeliet kapitel 6, 28) de pyntesyge fruer med fugle i bur:

Confined then in cages like the feathered race, they have nothing to do but to plume themselves, and stalk with mock majesty from perch to perch. It is true they are provided with food and raiment, for which they neither toil nor spin; but health, liberty, and virtue, are given in exchange.¹⁰

Hvor Claras kritik af de sociale former således er tydelige og i overensstemmelse med andre feministiske pionerer, er hendes egentlige forlangende særegent og afviger fra kravet om, at kvinder skal have de samme fundamentale rettigheder som mænd, der blev formuleret af både Wollstonecraft og den samtidige Olympe de Gouges i pamfletten *Les droits de la femme. À la reine* (1791) og i *Declaration of Sentiments*, der skød den amerikanske kvindebevægelse i gang to måneder efter folkeoptøget i København.¹¹

---

7 Fibiger: *Tolv breve*, 35.

8 Wollstonecraft: *Vindication*, 73.

9 Fibiger: *Tolv breve*, 36.

10 Wollstonecraft: *Vindication*, 74. Også Clara beskriver borgerskabets kvinders tilværelse med en bur-metafor: "Nej, naar man undtager, at de, saa at sige, ere blevne hævede lidt ved Mændenes Stigen, at den almindelige Oplysning ogsaa, har skinnet ind i deres Buur, have de ingen Fremskridt gjort." Fibiger: *Tolv breve*, 60.

11 Kjærgård: "Gouges."

I niende brev svarer Clara direkte adspurgt, hvad hun vil kæmpe for: "Jeg vil stride, leve for det jeg forstaar ved Damernes Emancipation".¹² Men "Damernes Emancipation" betyder for Clara alene tankefriheden, hun efterspørger ikke fuldstændig ligeberettigelse mellem kønnene og ønsker ikke del i "alle Herrernes Rettigheder og Forretninger".¹³ Samtidig lægger hun afstand til den relation mellem kønnene, som ægteskabet institutionaliserer. Som Lise Busk-Jensen skriver, er budskabet komplekst:

(...) the message in the novel is ambiguous. What did Clara actually want? Her ideal of womanhood is the same as that of Romanticism: the woman must manifest "the notion of beauty", "the animating spirit, the deep rapture and childlike faith in the fundamental nature of her being". Thought of taking on men's political rights, financial dealings, or academic studies are far from her mind (...).¹⁴

Den disputerlystne Clara får ikke mange venner i det nye miljø, ej heller vinder hun nogle tilhængere for sine synspunkter, men det forhindrer hende ikke i at kaste sig ivrigt ud i den ene debat efter den anden. Mens romanens hovedtema, diskussionen af kvinders emancipation, primært foregår i brevene til Mathilde, handler diskussionerne med romanens andre personer om bl.a. krig, etik og teologi. Alligevel er spørgsmålet om kvinders sociale og retoriske rolle centralt til stede i samtlige diskussioner, fordi Clara i sin måde at tale på overskrider de sociale regler for kvindelig opførsel og dermed retorisk set *performs* sin kritik af *decorum*.

I ottende brev beskriver Clara, hvordan hun, der er opfyldt af "den guddommelige Idees Kraft", altid vil føle sig fremmed på jorden.¹⁵ Men i stedet for at forsage verden og gå i kloster vil hun omsætte ideen til forandring i det ydre liv: "Hvad

---

12 Fibiger: *Tolv breve*, 91.

13 Fibiger: *Tolv breve*, 51.

14 Busk-Jensen: "The First Manifesto". Som flere feministiske historikere har gjort gældende, var det netop romanens romantiske kvindeidealer, som i mange år stod i vejen for, at den opnåede fuld anerkendelse som det første feministiske manifest på dansk. Som Lise Busk-Jensen skriver i sin disputats *Romantikens forfatterinder* (2009): "... når hendes [Clara Raphaels] frigørelse altså hverken handlede om økonomiske eller politiske rettigheder, var det i modstrid med de krav, som var de væsentligste for nutidens feminisme. Den type modsigelser forstod vi i begyndelsen som udtryk for Fibigers og de andre samtidige forfatterinders endnu begrænsede horisont og manglende mod til at formulere radikale frihedskrav". Busk-Jensen: *Romantikken forfatterinder*, 14. Også Jytte Larsen har berørt problematikken: "Men når det kommer til problemløsningen, er Mathilde Fibiger på kollisionskurs med den feministiske avantgarde og dens krav om medborgerskab". Larsen: *Ligestillingshistorie*, 66. Begge efterrefleksioner bekræfter den historiografiske pointe om, at historieskrivning foregår ud fra historieskriverens samtid og perspektiv; således også denne artikel, som er del af en fornyet interesse for og rehabilitering af historiens kvinder. Foucault: "Nietzsche"; Blair: "Contested Histories".

15 Fibiger: *Tolv breve*, 81.

kan det gavne mig, at Ideen lever i min Sjæl, naar det bliver derved?"¹⁶ Hun opfatter kampen for "Damernes Emancipation" som en hellig sag: "Da jeg knælede for Alteret, gav jeg Gud min hele Sjæl i det Løfte, at kjæmpe til min Død for Sandhed og Oplysning, for Menneskenes Lyksalighed og Guds Ære."¹⁷ Men det er først, da Clara møder baronesse Anna og hendes bror Axel, at hun finder fodfæste. I løbet af romanens sidste 20 sider udrulles en kærlighedsintrige, hvor Clara og Axel forelsker sig. Clara ser sig dog nødsaget til at bryde forbindelsen, da hun i forvejen har "aflagt det hellige Løfte, som viede mig til Evigheden, som forbandt mig til at ofre den min timelige lykke".¹⁸ Formuleringen er endnu en hentydning til Orla Lehmanns retorik, her Ridehus-talen, som Lehmann holdt for skandinaviske studenter og akademikere ved et møde for skandinavismen 24. juni 1845. Her fremmanede han en fællesnordisk historie, der blev brugt til konstitutivt at tildele de fremmødte en fælles skandinavisk identitet og afkræve dem et løfte, "et helligt Løfte" om broderskab.¹⁹ I *Clara Raphael* er også denne reference til tidens yderligtgående retorik med til at styrke indtrykket af, at hendes kritik og politiske dagsorden er radikal og samfundsomvæltende. Clara må forsage verdslig kærlighed og jordisk lykke, men til al held indser Axel, at han i stedet må ophøje sig til hende. Han drager i krig, og de indgår nu i en asekuel familiekonstellation: "Det kan kun skee, hvis De vil blive min Hustru for Verden; for Gud og hinanden ville vi leve sammen som kjærlige Søskende."²⁰ Det særegne ægteskabsarrangement indfrier således mange af de ting, Clara har savnet og efterstræbt: familie, forsørgelse og frihed til at kæmpe for sine ideer.

BREVROMAN/MANIFEST

Der er almindelig enighed også blandt nutidige litteraturkritikere om, at *Tolv Breve* ikke er stor litteratur. Busk-Jensen opsummerer:

The aesthetic form of Clara Raphael was flawed by Fibiger's inability to integrate these ideas of liberation, which were the incentive behind the writing process, into the structure of a story. It is not until late on in the book, in the ninth letter, that an actual storyline is launched (...).

Busk-Jensen finder romanens slutning utroværdig, og som hun bemærker, bekræfter den de traditionelle kønsroller: "(...) opposites are harmonized, Clara gets her 'prince and half kingdom', and when all is said and done, it is Axel who goes to war to fight for the couple's shared ideals".²¹

16 Fibiger: *Tolv breve*, 81.

17 Fibiger: *Tolv breve*, 91.

18 Fibiger: *Tolv breve*, 103.

19 Lehmann: "Ridehustalen".

20 Fibiger: *Tolv breve*, 114.

21 Busk-Jensen: "The First Manifesto".

Anskuer man *Clara Raphael 12 breve* fra et genreperspektiv, er den ved første øjekast en guvernanteroman i traditionen fra bl.a. Charlotte Brontë og Jane Austen, komplet med kærlighedsintrige og lykkelig slutning. Konkret fortælles huslærerindens tildragelser i brevform til en veninde. Brevformen etablerer en fiktiv dialog (*sermocinatio*), hvor Clara Raphael svarer på spørgsmål, som veninden har stillet i en korrespondance, hvoraf vi kun får overleveret halvdelen. Flere andre markører er med til at etablere brevformen, f.eks. når Clara tager forbehold for en hastig skitse af situationen, fordi hun har så travlt, at hun ikke har haft tid til at skrive.²² Eller i niende brev, hvor Clara fremstiller sin brevskrivnings-poetik:

Jeg maa have noget Morsomt at fortælle, eller jeg maa være inspireret, kort sagt, naar jeg skal skrive, maa det være, fordi jeg paa ingen Maade kan lade det være. Intet er mig saa forhadet, som den Stiil i breve; Saa gik vi derfra, derhen, hvor toge os det eller det for o.s.v.²³

De meta-stilistiske refleksioner over brevformen afslører, at Clara er en dreven stilist, men også at den 20-årige Fibiger kender brevgenren indgående. Som Busk-Jensen skriver, var brevformen lige ved hånden for de første kvinder, der skrev litteratur i Danmark. Fordi de hverken havde adgang til latinskolen eller systematisk skoling, brugte de deres personlige erfaringer og de former, som de kendte i forvejen, når de udviklede deres genrer. Brevromanen var en yndet genre for de første forfatterinder i Danmark, bl.a. Thomasine Gyllembourg.²⁴

Men *12 breve* er samtidig en debatbog, der eksplicit debatterer tidens temaer i lyset af aktuelle begivenheder: krigen med Tyskland, nationalfølelsen, argumenter for folkestyre, politiske taler, overgangen til en fri forfatning, Gud, sandhed og teologi, dannelse, litteratur og æstetik, foruden selvfølgelig kvinders rolle og manglende muligheder, borgerskabets omgangsformer, osv. Clara henviser til og diskuterer med forfattere og meningsdannere i tiden, bl.a. Adam Oehlenschläger, Poul Møller, Esaias Tegnér, Orla Lehmann og Thomasine Gyllembourg, og retorisk set er disse allusioner med til at etablere et referencefællesskab og en offentlig samtale mellem Clara og hendes læsere. Lise Busk-Jensen og Tine Andersen bemærker, at *Clara Raphael* er mere et debatskrift end en roman:

Stilistisk betyder værkets karakter af kampskrift, at sædvanlige skønlitterære karakteristika mangler. [...] Det betyder, at temaerne ligger frit fremme i teksten; der går intet omhyggeligt dechifreringsarbejde forud for fastlæggelsen af de væsentligste

²² Fibiger: *Tolv breve*, 98.

²³ Fibiger: *Tolv breve*, 92.

²⁴ Det kendetegner i det hele taget den europæiske roman, at den opstår gennem lån fra eksisterende prosagenrer, såsom brevet, avisartiklen og forskellige populære og antikke narrative former. Busk-Jensen: "Heiberg's View", 485, 495).

betydningsstrukturer. Mange temaer er simpelthen diskussionsobjekter for bogens personer eller i Claras enetaler.²⁵

Jeg er enig i den betragtning, og jeg skal i det følgende underbygge den med en genreanalyse af *Clara Raphael*, idet jeg lægger vægten på bogens karakter af debatskrift og feministisk manifest. Overordnet set vil jeg rammesætte undersøgelsen som retorisk kritik af sociale bevægelser, *Social Movement Rhetoric*. Min tilgang opererer med både en traditionel, materialistisk tilgang til studiet af sociale bevægelser og en nyere diskursivt orienteret tilgang, foruden en almindelig accept af, at denne skelnen er uholdbar i praksis.²⁶ Jeg trækker på *Social Movement Rhetoric* udviklet i amerikansk retorikforskning i 1970'erne,²⁷ når jeg nedenfor foretager en retorisk genreanalyse og undersøger, hvordan *Clara Raphael Tolv breve* fungerer som manifest. Den derpå følgende undersøgelse af Claras praktiske debatteren lægger sig op ad de mere konstitutivt og diskursivt orienterede *New Social Movement* teorier.²⁸

Af flere grunde vil det være fordelagtigt at studere *Clara Raphael* gennem retorisk genre teori. Først fremmest besidder genrer en materialitet, der gør dem relevante at studere som specifikke protestaktioner og dermed som led i traditionel *Social Movement Rhetoric*. Som Applegarth skriver i sit studie af opdukkende genrer i feministiske retorikhistorier, er genrer ligeså materielle som de mennesker, der bruger dem, og de fungerer ofte som steder, hvor modsatte holdninger bliver forhandlet.²⁹ Desuden er genrestudiet velegnet til at afdække de retoriske strategier, som feminister har brugt til at udfordre social konsensus:

Because genre operates at the nexus of the emergent and the enduring –in Carolyn Miller's terms, drawing on Giddens, between "the concreteness and particularity of action and the abstraction and endurance of institutions" – a genre framework can support feminist efforts to uncover how women rhetors have revised, challenged, or maintained existing social institutions through their participation in and transformation of genres.³⁰

Endelig er genre en oplagt måde at studere retorikhistorien, fordi genrer i konkret forstand bærer vidnesbyrd om de prioriteter, behov og bekymringer, der herskede i den pågældende retoriske kultur.³¹ Dermed lægger genrestudiet sig efter

---

25 Busk-Jensen og Andersen: *Fibiger*, 118-119.

26 Stewart: *Persuasion*; Fabian: "Protestens taktikker".

27 Simons: "Requirements"; McGee: "Social Movement"; McKerrow: "Social Movement Scholarship".

28 F.eks. Pason: "Introduction"; Warner: *Publics*.

29 Applegarth: "Genre Emergence", 277.

30 Applegarth: "Genre Emergence", 276-277.

31 Applegarth: "Genre Emergence", 277.

en tilgang, der undersøger historiske genstande og tekster i deres kontekst med fokus på deres betydning for nutiden.³² Det er kritisk retorikhistorieskrivning, der undgår de mest oplagte faldgruber for retorisk historiografi som indflydelseshistorie, dvs. guldalderkonstruktioner baseret på kontinuitet og ukritisk reverens for klassiske værker, og systemhistorie, der behandler historisk retorik som relikvier, som var nødvendige for at nå frem til det nuværende høje oplysningsniveau.³³ I stedet kommer min genreanalyse af Clara Raphael nærmere kritisk historieskrivning, hvor målet ifølge Foucault ikke er at give en objektiv beskrivelse, men at lade historiens mangfoldige og komplekse indflydelser reflektere samtiden kritisk. Foucault skelner mellem traditionel historie, der betoner kontinuitet og afdækning af universelle sandheder, og kritisk, 'effektiv' historie:

The purpose of history, guided by genealogy, is not to discover the roots of our identity, but to commit itself to its dissipation. It does not seek to define our unique threshold of emergence, the homeland to which metaphysicians promise a return: it seeks to make visible all of those discontinuities that cross us.³⁴

Alt i alt er der mange gode grunde til at studere feministisk retorikhistorie gennem genrens materialitet. Jeg skal derfor i det følgende argumentere for, at *Clara Raphael Tolv breve* skal læses som politisk manifest, snarere end som (dårlig) litteratur. Et manifest er en tekst, som danner grundlaget for en ideologi, en kunstnerisk retning eller en anden slags kulturel bevægelse ved at gøre rede for de principper og holdninger, som ligger til grund. Ordet kommer af det latinske *manifestus* og er sammensat af *manus* (hånd) og måske *fendere* (slå).³⁵ I et studie af manifestets historie gør Martin Puchner i *Poetry of the Revolution* (2006) opmærksom på, at de første forekomster af ordet "manifest" betegner noget andet end det, vi i dag forbinder det med. I den tidlige brug betegnede "manifest" en erklæring, der udtrykker regentens vilje, en betydning, der bliver brugt helt op i det 20. århundrede. Heroverfor står det revolutionære manifest, der udtrykker underordnede samfundsmedlemmers kritik af magten og krav om forandring i virkeligheden:

The revolutionary manifesto will break the conjunction of authority, speech, and action on which this old manifesto rests and instead create a genre that must usurp an

32 Se f.eks. Nora: "Between Memory and History"; Warring: *Historie, magt og identitet*; Johansen: *Komme til orde*.

33 Blair: "Contested Histories".

34 Foucault: "Nietzsche", 91.

35 *Politikens Fremmedordbog* <https://www.ordbogen.com/da/search#/pol-foreign-dada/manifest> (16.9.2022).

authority it does not yet possess, a genre that is more insecure and therefore more aggressive in its attempts to turn words into actions and demands into reality.³⁶

Ifølge Puchner er det først med Marx og Engels, at manifestet forløser sig – ikke bare indholdsmæssigt, men også som en form med selvautoriserende talehandlinger og kampretorik. Manifestet i den forstand, som Marx og Engels bruger det, låner fra religiøse pamfletter og læner sig op ad oplysningsfilosoffernes frigørende projekt, og det trækker på de skjulte, selvkonstituerende sproghandlinger i rettighedserklæringer, men et moderne manifest må, for at udgøre en selvstændig genre, bringe yderligere træk i spil: "Generically, the manifesto, at this juncture, can be seen as credo plus history".³⁷

Ifølge Puchner er historiefortællingen i det første revolutionære manifest, Marx og Engels' *Det kommunistiske partis manifest* (oftest blot benævnt *Det kommunistiske manifest*) fra 1848 paradigmatisk. Manifestet præsenterer ikke bare en historie om tidligere revolutioner, men optegner historien-som-revolution: "For Marx, the manifesto is neither a declaration of self-evident principles nor an apocalyptic revelation but an instrument that gathers previous revolutionary events and channels them toward the immediate future, the imminent revolution".³⁸ Stilistisk set er *Det kommunistiske partis manifest* kendetegnet af en vild prosa, revolutionens rytme, som bebuder en ny verden uden bourgeoisiets kapitalisme med dens evigt accelererende fart og destruktive vold. Den voldsomme energi i stilen har en retorisk funktion, for hvis manifestet vil påvirke historien indgribende, må det tale med en anden stemme end historikerens. Det må tale med en politisk stemme, karakteriseret ved utålmodighed, men det er først og fremmest en utålmodighed med sig selv:

What Blanchot calls the Manifesto's "impatience" is first of all an impatience with itself, with the fact that it cannot be more than a call, a cry, a demand, an impatience with the fact that no matter how impassioned and effective, the manifesto will always remain a split second removed from the actual revolution itself. Throughout its subsequent history, the manifesto will be defined by this impatience, by the attempt to undo the distinction between speech and action, between words and the revolution.³⁹

Clara Raphael Tolv breve er så godt som samtidigt med *Det kommunistiske partis manifest*, og jeg argumenter ikke for nogen faktisk påvirkning. Snarere er der tale om, at såvel Fibiger, som Marx og Engels, er drevet af en trang til at påvirke samfundet grundlæggende og kæmpe for rettigheder til dem, der ikke har no-

---

36 Puchner: *Poetry*, 12.

37 Puchner: *Poetry*, 19, 21.

38 Puchner: *Poetry*, 21.

39 Puchner: *Poetry*, 22.

gen. Claras forbillede i dén henseende er dog snarere Lehmann end Marx. Men *Tolv breve* har alligevel træk tilfælles med det revolutionære manifest, både når det gælder historie, credo og en utålmodig tone. Jeg skal nedenfor gøre rede for Claras historieskrivning og vigtigste påstande, mens hendes emfatisk energiske retoriske form tages under behandling i det efterfølgende afsnit.

Manifestets historieskrivning udfoldes især i sjette brev, hvor Clara i et langt afsnit gør rede for sine tanker. Hun beskriver menneskeslægtens udvikling som et fremskridt mod frihed og enhed – og mod folkestyre. Men kvinderne har ingen del af denne udvikling: ” (...) jeg begynder med den Paastand, at vort Kjøøn slet ikke existerer endnu”.⁴⁰ Damerne vil behage og more sig, men de savner vilje og mål i deres liv: ”Nej, naar man undtager, at de, saa at sige, ere blevne hævede lidt ved Mændenes Stigen, at den almindelige Oplysning ogsaa, har skinnet ind i deres Buur, have de ingen Fremskridt gjort. De tiltage altsaa ikke i Viisdom – existere ikke”.⁴¹ Kvinderne står uden for det fremskridt, som oplysningen har medført, og det er forkert: ”Var det nu kun Kvindens Bestemmelse, at være Mændenes Husholdersker, eller et smukt Legetøi, hvormed de beskjæftigede sig i ledige Timer, da vilde Menneskeslægten aldrig opnaae nogen Enhed”.⁴² Clara uddyber ideen om enhed: ”Da først, naar Kvinden er opvaagnet til selvbevidst Liv, da lader den store Idee om Menneskeslægtens Enhed sig realisere, ved en aandelig Forening mellem hende og Manden. Ikke ved at de parres i Ægteskab, som Kortene i Sortepeer!”⁴³

Historiefortællingen i manifestet har den funktion at indskrive den krævede forandring i historien, så forandringen bliver kulminationen af et allerede eksisterende forløb. I Fibigers *Clara Raphael Tolv breve* fungerer Claras historielection både som teori og som profeti, som romanen ender med at indfri i det platoniske ægteskab med Axel. Men først og fremmest udgør historiefortællingen et deduktivt argument for forandring: Menneskeslægten udvikler sig mod frihed og oplysning, og da kvinder er mennesker, skal de også have del i menneskehedens udvikling. Det er imidlertid et tørt og teoretisk argument, som først får retorisk slagkraft i Claras iltre debatform.

RETORIK I PRAKSIS

I tredje brev citerer Clara forfatteren Poul Møllers iagttagelse af, at kvinders manglende retoriske udfoldelsesmuligheder går ud over deres evne til systematisk tænkning. Denne sammenkædning af tænkning og ord slår for Clara hovedet på sømmet, og hun spidsformulerer i en passage sin kritik af kvinders muligheder for at samtale, diskutere og debattere.

---

40 Fibiger: *Tolv breve*, 59.

41 Fibiger: *Tolv breve*, 60.

42 Fibiger: *Tolv breve*, 62.

43 Fibiger: *Tolv breve*, 62.

Jeg troer, det er Poul Møller, som et Sted siger: "At Fruentimmer meest lade sig beherske af dunkle Følelser, kommer af, at deres Tænkning ikke med Energie udføres i Ord." Ja, Mændene have tusinde Midler til deres Uddannelse! Foruden deres Studier have de den frie Udvexling af Tanker, med deres Venner, som de selv kunne vælge. Men vi! Blandt vore lige finde vi sjældent Nogen, som har Interesse for andet end Ingenting, og Herrerne agte det sjældent Umagen værdt at spille (?) lidt af deres Viisdom i alvorlig Samtale med en Dame. Alt bliver gjort for at udslette det eiendommelige Præg i unge Pigers Charactereer. Det synes Folk ikke om! Det er ikke kvindeligt at sige imod! Man maa ikke stikke af iblandt Andre! Osv. Man vilde ikke finde halv saa meget Coquette-rie eller Forfængelighed hos vort Kjønn, hvis Enhver havde Lov til i Ro at udvikle sig efter sin naturlige Tilbøielighed. Nu faae de stakkels Børn aandeligt Snørliv paa, førend de kunne tænke.⁴⁴

Det er en retorisk set stærk passage, hvor Clara på én gang spidsformulerer sin kritik af kvinders muligheder for at udvikle deres intellekt, og peger på, at det skyldes manglende anledning til at praktisere retorik og anviser løsningen: at tale og skrive sammenhængende, argumenteret og velformuleret og dermed skabe tanker og strukturere ideer. Stilistisk set kunne afsnittet være manuskriptet til en folketale med de mange udråb og udråbstegn ("Men vi!", "Det synes Folk ikke om!", "Det er ikke kvindeligt at sige imod!", "Man maa ikke stikke af iblandt Andre!"), det egner sig til dialog med et talstærkt publikum, der kan stemme i med et "Hørt!"⁴⁵ Passagen kulminerer i metaforen "aandeligt Snørliv," der står som et fortættet argument og sammenfatter ikke bare denne passage, men hele bogens argumentation.⁴⁶ Metaforen argumenter effektivt for, at de nuværende kønnede sociale omgangsformer er begrænsende og gammeldags – og bør afskaffes. Referencen til kvindelig påklædning er en stilistisk markør fra et traditionelt kvindeligt univers, som et publikum af borgerskabets kvinder kan identificere sig med, og den feminine stil giver derfor et også præj om, hvem der er det indskrevne publikum til denne folketale.⁴⁷ Samtidig kan man sige, at Clara her med energi retter op på den mangel, som Poul Møller fik øje på: hun udfører tænkning i ord.

Claras egen karakteristik af den tilstand, som Poul Møllers analyse af kvindernes situation sætter hende i, gør det klart, at det er manifestets vildskab, hun skriver med:

Thi siden jeg læste hans Bemærkning om at vi ikke fik vores Begreber klarede, af Mangel på Leilighed til at udtale dem i Ord, er der kommet et Taleraseri over mig, som in-

---

44 Fibiger: *Tolv breve*, 31-32.

45 Berg: "Demonstrationstalen"; Berg, Gabrielsen og Madsen: "Mobiliserende taler".

46 Fahnestock: *Rhetorical Figures*.

47 Campbell: "Discursive"; Black: "Second Persona".

gen Grændser kjender. Jeg har selv prøvet paa at tale "om Noget" med Folk her, men det har ikke havt anden Virkning, end at de troe, jeg har en Skrue løs.⁴⁸

Når Møllers tanker kan fremkalde et taleraseri hos Clara, skyldes det hendes pludselige retoriske indsigt i forholdet mellem ord og idé, form og indhold, stil og argument. Clara forstår, at tankerne ikke er færdigudviklede før den sproglige udformning, men opstår og skabes i formuleringen.⁴⁹ Og mere specifikt, at modning af kvindernes tanker ikke finder sted af sig selv, men må trænes i praksis.⁵⁰ Det er denne retoriske uddannelse, som Clara tager hånd om ved praktisere den, både når hun argumenterer for sine synspunkter i brevene, og når hun diskuterer med romanens personer.

Særligt diskussioner om krig og krigsdeltagelse går hårdt for sig, og Clara går hverken af vejen for provokationer eller personangreb i form af *ad hominem*-argumenter. Hun diskuterer mænds pligt til at kæmpe for fædrelandet med præstefruen Madam Star, som mener, at mænds forpligtelse først og fremmest gælder familien: "'Aa", udbrød hun i en spodsk Tone: "Lad os nu bare blive paa Jorden"! – Ja, svarede jeg, hvem der ikke kan komme høiere, vil jeg ogsaa raade til at gjøre en Dyd af Nødvendigheden".⁵¹ Siden beretter hun let om disputationen til Mathilde: "Jeg er i dag i ubeskrivelig godt Humeur, jeg troer fordi jeg har drillet Madam Star..."⁵² Ligeledes formelig jorder hun den pacifistisk indstillede grev P.:

De Anskuelser, De vedkjender Dem, kunne ikke kaldes eiendommelige for Deres Personlighed, da de ere et almindeligt Skjul for en vis Classe Herrers Magelighed og Egenkjærlighed; om disse Principer, som ere begrundede paa Egoismen (den laveste af alle (Feil) kan jeg, uden at fornærme Dem personlig, sige at De vække min – Foragt.⁵³

Konversationen er den eneste tilladte retoriske modus for kvinder, men Clara kan ikke konversere ("Conversationen er et heelt fremmed Sprog for mig...").⁵⁴ Til gengæld kan hun debattere, og det er i konfrontationen af meninger, at Clara trives bedst. På et tidspunkt gør hun gældende, at hun savner den lette disputationen, som det er muligt at praktisere i hovedstaden: "...thi man kan ikke her, som i Kjøbenhavn, disputere med Folk i al Gemytlighed og god Forstaaelse".⁵⁵ Selv om brevene er gennemsyret af krigsmetaforik for debat og diskussion, er det i ord og

48 Fibiger: *Tolv breve*, 32.

49 Fahnestock: *Rhetorical Figures*; Lund: *Argument*.

50 At kvinder var umodne, var et af de bærende argumenter mod kvinder i anden halvdel af 1800-tallet. Se f.eks. Possing: *Argumenter*.

51 Fibiger: *Tolv breve*, 93.

52 Fibiger: *Tolv breve*, 93.

53 Fibiger: *Tolv breve*, 87.

54 Fibiger: *Tolv breve*, 30.

55 Fibiger: *Tolv breve*, 63.

pen, at slaget står for Clara. Når Clara flere gange citerer digtet "Till en yngling" (1810) af den svenske digter Esaias Tegnér, skriver hun: "Och res dig, och kämpe för människors väl/med pen, med röst!"⁵⁶ Busk-Jensen har gjort opmærksom på, at Clara i sine citater omskriver digtet: "Tegnér had written: "by sword, by voice". She has replaced the man's weapon, the sword, with the gender-neutral pen, while also showing what the pen could symbolise for women writers at the time".⁵⁷

Selv om Fibiger skriver sin heltinde som et egensindigt brushoved, er det imidlertid klart, at hun hverken er latterlig eller ubetydelig. Det ser man bl.a. i den reaktion, hun fremkalder fra de andre personer, i særdeleshed pastor Star, det nærmeste Clara kommer på en jævnbyrdig. De indleder en teologisk debat, som varer over flere dage og begynder som en diskussion af barnedåben, et ritual, som Clara finder besynderligt. Deres meningsudveksling fører til, at præsten den følgende søndag angriber "Tidens nye Interesser" og dermed Clara fra prædikenstolen.⁵⁸ Præsten har en udmærket fornemmelse for, at Clara formulerer nogle af de krav, som findes i tidens revolutionære protestbevægelser, og det er en retorik, han frygter: "Den farlige Veltalenhed, hvormed de ofte ere begavede, anvende de til at rokke svage Menneskers Tro." Fibiger lader præsten beskrive oprørets og revolutionens kaos "Se, overalt hersker Forvirring og Tvedragt! Broder staaer Væbnet mod Broder, Undersaatterne mod deres Fyrste! Og hvad er Kampraabet? "Frihed og Uafhængighed".⁵⁹

Da de efter gudstjenesten har drukket kaffe i præstegården, ægger pastor Star Clara til et svar. Clara tager plads i den store lænestol for enden af bordet og holder derpå sin lange improviserede tale, der indledes af en kort *refutatio* af præstens angreb på Claras religion, hvorefter hun adresserer spørgsmålet om frihedsbevægelsen. Hun indleder denne del med en *captatio benevolentiae*,⁶⁰ hvor hun på en gang etablerer, at hun ikke er så indbildsk at hun tror, hun som kvinde kan tale om politik – og samtidig er nødt til at deltage i diskussionen: "Hvad Deres Angreb paa den almindelige Stræben efter Frihed angaar, da tør jeg ikke vove mig ret i Strid dermed, da det gaar ind paa Politikens Gebeet, hvor jeg desværre kun er slet orienteret. Men..." I talen argumenterer hun for, at de nye idéer er gode, ligesom også veltalenheden, når den bruges i den gode sags tjeneste. Talen kulminerer i et retorisk spørgsmål, der rekapitulerer historiefortællingen om menneskeslægtens udvikling og betoner det prisværdige i at bevæge mennesker og gå

---

56 Fibiger: *Tolv breve*, 81, 91.

57 Busk-Jensen: "The First Manifesto". Samtidig lægger Clara afstand til Lehmanns formulering i talen "Danmark til Ejderen" d. 28. maj 1842: "Og skulde det gjøres fornødent, da ville vi med Sværdet skrive paa deres Ryg det blodige Bevis for den Sandhed: Danmark vil ikke."

58 Fibiger: *Tolv breve*, 68.

59 Fibiger: *Tolv breve*, 69.

60 *Captatio benevolentiae* er en retorisk gestus, som sigter mod at vinde publikums sympati ved at omtale egne utilstrækkeligheder. Fibiger have studeret den i Lehmanns *Casinotale*, se Lund: "Casinotale".

forrest i en social bevægelse: "Og hvad er skjønt, som den Bevidsthed, at man ikke alene selv gaar fremad, men "drager Andre med" og saaledes bidrager til Menneskeslægtens Udvikling."⁶¹

KONKLUSION

Jeg har i min læsning argumenteret for, at *Clara Raphael* er et manifest, der sætter først en debat og siden en social bevægelse i gang. *Clara Raphael* bærer det revolutionære manifests genretræk, når det centrale krav, kvindefrigørelsen, skrives ind i historien og samtidig praktiseres i en retorisk form, et taleraseri, der presser utålmodigt på for at gøre ord til handling. Min rammesætning af undersøgelsen som retorisk kritik af en social bevægelse har indebåret dels et fokus på genrens materialitet som brevroman og manifest, dels et fokus på de konstitutive kvaliteter af Claras retorik. For som min analyse viser, er Claras taleraseri mere end en rablende utålmodig poetisk-politisk gestus, det udmønter sig mere specifikt som retorisk praksis-træning, der gør Clara til retor og folketaler og konstituerer hendes læsere som publikum.

Samtidig konstituerer det Fibiger som feministisk frontfigur, en tidlig, markant skikkelse inden for den danske kvindebevægelse, der dannedes i 1870'erne og gik forud for reformer, der resulterede i kvinders stemmeret i 1915. Som sociolog og historiker Flemming Mikkelsen betoner i sin undersøgelse af sociale bevægelers betydning for demokratiet i Danmark, står det "klart, at Danmark hører til de lande i Europa (...), hvor dannelsen af sociale bevægelser gik forud for introduktionen af grundlæggende demokratiske reformer".⁶² Som roman adskiller *Clara Raphael* sig fra det typiske protestrepertoire, der bredte sig ud over Europa i det 19. århundrede, med bl.a. petitioner, offentlige møder, demonstrationer, strejker, protestmarcher, blokader, valgmøder og sociale bevægelser, der alle er kollektive former.⁶³ Men rammesat som en politisk tilkendegivelse, der danner grundlag for en social bevægelse, er det alligevel åbenbart, at *Clara Raphael* i indhold og form indskriver sine læsere som deltagere i en offentlig samtale om kvinders vilkår. Læst som et politisk manifest, der sætter en social bevægelse i gang, har *Clara Raphael* da også mange kvaliteter, som i dag opfattes som idealer for offentlig deliberation; ikke blot formulerer manifestet nye argumenter i en overbevisende form og sætter gang i en debat med mange deltagere, det skaber også en taleposition for underordnede medlemmer af samfundet, borgerskabets kvinder, og bidrager dermed til at sætte en ændring af de sociale normer og den retoriske kultur i gang.⁶⁴

61 Fibiger: *Tolv breve*, 74-75.

62 Mikkelsen: "Politiske protester", 109.

63 Karpantschov og Mikkelsen: "Folkelige protestbølger", 18-19.

64 Hauser: *Vernacular*; Johansen: *Komme til orde*. Også romanens harmoniske slutning, hvor Clara indleder et samliv med et søskendepar, kan læses som en gestus, der giver og gav retorisk handlekraft til virkelighedens kvinder. Som andre feministiske pionerer omsætter

Selv om mit bidrag har været at underbygge forståelsen af *Clara Raphael* som et kraftfuldt og indflydelsesrigt debatindlæg, der giver en kvinde ordet som samfundsdebattør, meningsdanner og politiker, er der næppe tvivl om, at det er den litterære form som brevroman udgivet under pseudonym, der tillader Fibiger at ytre sig overhovedet. Med den fiktive form og udgivelsen under pseudonym trækker Fibiger på en tradition fra bl.a. 1700-tallets tidsskriftskultur, hvor stærk censur medvirkede til, at tidens skribenter måtte udfordre grænserne for debat performativt snarere end ved at formulere deres kritik direkte. I udgivesåret for *Tolv breve* var der ganske vist indført konstitutionelt demokrati, men Grundloven var ingen garant for ytringsfrihed, og ganske hurtigt blev der vedtaget love, der indskrænkede ytringsfriheden og rammerne for politisk debat.⁶⁵ For kvinder var det på det tidspunkt umuligt og utænkeligt at ytre samfundskritik offentligt og i eget navn. Som flere forskere i klassisk retorik har godtgjort, er de mekanismer, der gør kvinder tavse, integreret i den vestlige kultur. Hvor Quintilians beskrivelse af en god mand med talegaver, *vir bonus dicendi peritus*, karakteriserede en mandlig borger fra samfundets øverste lag, var en kvinde, der talte offentligt, pr. definition ikke en kvinde.⁶⁶ Og som den britiske klassiske filolog Mary Beard gør gældende, er den antikke tradition ikke en fjern fortid, der ligger langt væk. Tværtimod udgør den selve grundlaget for moderne retorik, som blev hentet direkte fra antikke taler og håndbøger. Vore egne traditioner for debat og offentlig tale hviler på normer og konventioner fra den klassiske retoriske tradition. Også i Danmark var talerne i de tidlige offentlige debatter i det 19. århundrede formet efter klassiske forskrifter, som de blev undervist i på universitetet og latinskolen og kunne studeres i lærebøger som f.eks. *Den Geistlige Talekunst* (1775) af teologen Christian Bastholm.⁶⁷

På den baggrund er den amerikanske retorikhistoriker Cheryl Glen ikke overrasket over, at retorikhistorikhistorien har været forbeholdt mænd:

For the past 2500 years in Western culture, the ideal woman has been disciplined by cultural codes that require a closed mouth (silence), a closed body (chastity), and an enclosed life (domestic confinement). Little wonder, then, that women have been closed out of the rhetorical tradition, a tradition of vocal, virile, public – and therefore privileged – men.⁶⁸

Fibiger kritikken af ægteskabsinstitutionen til alternative livsformer, især bofællesskaber mellem kvinder, som bl.a. Nathalie Zahle og malerinderne Emilie Mundt og Marie Luplau etablerer i virkeligheden. I det perspektiv er *Clara Raphael* intet mindre end en forløber for nutidens regnbuefamilier. Jeg takker den anonyme fagfællebedømmer for denne pointe.

65 Mchangama og Stjernfelt: *Men*, 365ff.

66 Beard: *Kvinder og magt*, 26.

67 Fafner: *Tanke og tale*, 375, 423f; Lund: "Den danske oratoriske", 22ff.

68 Glen: "Sex, Lies, and Manuscript", 66.

Mathilde Fibiger selv opnåede aldrig at tale fra det podium, hun så snildt fik installeret sin fiktive protagonist på. I 1852 boede Mathilde Fibiger på godset Rønnebæksholm hos N.F.S. Grundtvig og hans kone Marie Toft. I forbindelse med planlægningen af en mindefest d. 25. juni 1852 for de faldne ved slaget ved Isted to år tidligere, foreslog Fibiger sig selv som taler og blev bakket op af Grundtvig og Toft. Men da Fibiger som den første danske kvinde besteg podiet, gik godsejeren fra Flensborggården ved Glumsø om bag hende og løftede hende ned fra talerstolen.⁶⁹

TRYKT MATERIALE

- Applegarth, Risa: "Genre Emergence and Disappearance in Feminist Histories of Rhetoric." I Carlyn Miller m.fl. (red.). *Emerging Genres in New Media Environments*, 2017, 291-295, DOI 10.1007/078-3-319-40295-6_15
- Bastholm, Christian: *Den Geistlige Talekunst*, 1775.
- Beard, Mary: *Kvinder & magt*. Et manifest. Gads forlag, 2017,
- Berg, Kristine Marie: "Demonstrationstalen". I Marie Lund (red.). *Danske taler. 20 opbyggelige analyser*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2020, 218-227.
- Berg, Kristine Marie, Jonas Gabrielsen og Sofie Venge Madsen: "Mobiliserende taler". I Marie Lund (red.). *Danske taler. 20 opbyggelige analyser*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2020, 209-213.
- Blair, Carole: "Contested Histories of Rhetoric: The Politics of Preservation, Progress, and Change". I Victor J. Vitanza (red.): *On Historiographies of Rhetoric*. Routledge, 2016, 23-52.
- Black, Edwin: "The Second Persona." I John Louis Lucaites m.fl. (red.) *Contemporary Rhetorical Theory*. New York: The Guildford Press, 1999, 331-340.
- Busk-Jensen, Lise og Tine Andersen: *Mathilde Fibiger – Clara Raphael. Kvindebevidsthed og kvindekamp i det borgerlige samfunds etableringsfase*. Institut for Litteraturvidenskab, 1976.
- Busk-Jensen, Lise: "Heiberg's View of Female Authors." I Jon Steward (red.): *Johan Ludvig Heiberg: Philosopher, Littérateur, Dramaturge, and Political Thinker*. Museum Tusulanum Press, 2008, 471-492.
- Busk-Jensen, Lise: *Romantikkens forfatterinder*. Bind 1. København: Gyldendal, 2009.
- Busk-Jensen, Lise: "The First Manifesto of the Women's Movement." 2011, <https://nordicwomensliterature.net/2011/10/06/the-first-manifesto-of-the-womens-movement/> Campbell, Karlyn Kohrs: "The Discursive Performance of Femininity: Hating Hillary." *Rhetoric & Public Affairs*, 1998, 1.1. 4-19, DOI: 10.1353/rap.2010.0172.
- Fabian, Louise m.fl.: "Protestens taktikker, traditioner og teorier – Redaktionelt forord. *Slagmark*, 2015, 11-18, DOI: 10.7146/sl.v0i71.107305.
- Fafner, Jørgen: *Tanke og tale. Den retoriske tradition i Vesteuropa*. København: C.A. Reitzels Forlag, 1982.
- Fahnestock, Jeanne: *Rhetorical Figures in Science*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Fibiger, Mathilde: *Clara Raphael: Tolv breve*. København: Gyldendal, 2007.
- Foucault, Michel: "Nietzsche, Genealogy, History". I Victor J. Vitanza (red.). *On Historiographies of Rhetoric*. Routledge, 2016, 79-94.
- Glen, Cheryl: "Sex, Lies, and Manuscript: Refiguring Aspasia in the History of Rhetoric." I C. Glen og Andrea Lunsford (red.): *Landmark essays on Rhetoric and Feminism 1973-2000*. New York: Routledge, 2015, 66-83.
- Hauser, Gerard A.: *Vernacular Voices: The Rhetoric of Publics and Public Spheres*. Columbia, SC: University of South Carolina Press, 1999.

---

69 Possing: *Argumenter*, 57.

- Johansen, Anders: *Komme til orde. Politisk kommunikation 1814-1913*. Oslo: Universitetsforlaget, 2019.
- Karpantschof, René og Flemming Mikkelsen: "Folkelige protestbølger og demokrati i Danmark 1700-2000. *Historisk Tidsskrift* 113 (2), 2014, 393-44.
- Kjærgård, Jonas Ross: "Naturens lov. Slaveri, terror og menneskerettigheder i lyset af Olympe de Gouges' *L'esclave des nègres, ou l'heureux naufrage* (1789). *Tidsskrift for litteraturvidenskab* 43.1, 2013, 67-79.
- Larsen, Jytte: *Også andre hensyn. Dansk ligestillingshistorie*. Bind 1. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2010.
- Lehmann, Orla: "Ridehustalen (1845)". <https://dansketaaler.dk/tale/tale-til-de-nordiske-studerer-i-christiansborg-ridehus/> (7.10.2022).
- Lund, Marie: *An Argument on Rhetorical Style*. Aarhus: Aarhus University Press, 2017.
- Lund, Marie: "Den danske oratoriske tradition." I M. Lund (red.): *Danske taler. 20 opbyggelige analyser*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2020, 22-42.
- Lund, Marie: "Orla Lehmanns Casinotaler 1848". *Rhetorica Scandinavica* 81, 2020, 83-96.
- Marx, Karl og Friedrich Engels: *Det kommunistiske partis manifest*, Kbh.: Rhodos, 1970.
- Mchangama, Jacob og Frederik Stjernfelt: *Men. Ytringsfrihedens historie i Danmark*, København: Gyldendal, 2016.
- McKerrow, Raymie E.: "Social Movement Scholarship: A Retrospective/Prospective Review." I Christina R. Foust m.fl. (red.): *What Democracy Looks Like. The Rhetoric of Social Movements and Counterpublics*, Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2017, 29-45.
- McGee, Michael Calvin: "'Social Movement': Phenomenon or Meaning?" *Central States Speech Journal*, 31, 1980, 233-244.
- Mikkelsen, Flemming: "Politiske protester, sociale bevægelser og demokrati i Danmark." *Slagmark*, 2015, 95-111. DOI: 10.7146/sl.v0i71.107310
- Nora, Pierre: "General Introduction: Between Memory and History". I P. Nora (red.): *Realms of Memory. Re-thinking the French Past*. Columbia University Press, 1996, 1-23.
- Nun, Katalin: *Women of the Danish Golden Age. Literature, Theatre, and the Emancipation of Women*. Museum Tusulanum Press, 2013.
- Nygaard, Bertel: *Grundloven*. Aarhus Universitetsforlag, 2017.
- Pason, Amy m.fl.: "Introduction: Rhetoric and the Study of Social Change." I Christina R. Foust m.fl. (red.): *What Democracy Looks Like. The Rhetoric of Social Movements and Counterpublics*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2017, 1-28.
- Possing, Birgitte: *Argumenter mod kvinder – fra demokratiets barndom til i dag*, Strandberg publishing, 2018.
- Puchner, Martin: *Poetry of the Revolution. Marx, Manifestos, and the Avant-Gardes*, Princeton University Press, 2005.
- Warner, Michael: *Publics and Counterpublics*, New York: Zone Books, 2002.
- Warring, Anette: *Historie, magt og identitet – grundlovsfejring gennem 150 år*, Aarhus Universitetsforlag, 2005.
- Wollstonecraft, Mary: *A Vindication of the Rights of Woman*. London: Verso, 2010.
- Simons, Herbert W.: "Requirements, Problems, and Strategies: A Theory of Persuasion for Social Movements. *The Quarterly Journal of Speech* 1, 1970, 1-11. DOI: 10.1080/00335637009382977
- Stewart, C.J. (et al). (2012). *Persuasion and Social Movements* (6th edition). Waveland Press.

MARIE LUND
LEKTOR I RETORIK,
AARHUS UNIVERSITET
RETML@CC.AU.DK

ABSTRACT (EN)

Clara's speech rage. The first feminist manifesto in Danish

Although Mathilde Fibiger's epistolary novel *Clara Raphael: Tolv breve* (1851) is today recognized as the first manifesto of the women's movement, a systematic reading of its rhetorical qualities is still in want. This article re-reads *Clara Raphael: Tolv breve* as a feminist manifesto that sparks the formation of a social movement. In discussion with rhetorical genre criticism and theories of social movements, the analysis focuses on the intersection of the literary and rhetorical qualities of the book.